

Сприйняття предметності як основа побудови художнього образу//
Образование и наука 21 век – 2010. Материали за 6-а международна научна
практична конференция (17-25-ти октомври, 2010) Том 13. Филологични науки.
София. «Бял ГРАД БГ» ООД. – 2010 – С.23-27.

Варняк І.С.

Сприйняття предметності як основа побудови художнього образу

Актуальність дослідження. В умовах ствердження державності, коли головним чинником української спільноти є значимість людської особистості, проблема цілеспрямованого збагачення художніх вражень особистості шляхом сприйняття найкращих творів мистецтва набуває особливої актуальності.

Чуттєве сприйняття завжди слугувало людині великим ресурсом, де кожен може пізнати себе, відчутти емоційність своєї душі, насолодитися художньою формою твору і відчутти художньо-естетичне задоволення. Неодмінно, погоджуємося з положенням про те, що гармонійно-розвинута особистість – це передусім людина, яка відчуває і усвідомлює свої прагнення і потреби. Глибоко усвідомлений світ художніх цінностей у співвідношенні з особистим життєвим досвідом дає можливість розвивати у молодій людині свої моральні якості і творчі здібності, стверджувати, формувати себе як емоційну і розумову-вольову особистість.

Проблема художнього сприйняття цікавила науковців і мислителів упродовж розвитку всієї цивілізації. Питання про характер художнього сприйняття досліджували естетики, художники, мистецтвознавці. Усі вони відзначали наявність у процесі художнього сприйняття переживання естетичного задоволення. У більшості випадків, предметом дослідження видатних науковців (Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, О.О. Леонтьєв, О.О.Мелик-Пашаєв, В.О.Моляко, С.Л.Рубінштейн, Б.М.Теплов, Н.В.Чепелева, П.М.Якобсон та інших) виступало сприйняття художніх творів, а не самої дійсності.

В нашому дослідженні ми маємо на меті дослідити утворення художнього образу на основі сприйняття саме дійсності, оточуючого предметного світу. Психологічних досліджень (особливо експериментальних) в цій області поки недостатньо (відмітимо близькі за тематикою роботи Є.П.Крупника,

Г.А.Адаскіної). В цьому аспекті, ми намагаємося розширити дослідження художнього сприйняття, де об'єктом вивчення будуть виступати не художні твори, а саме предмет, знак, символ – як основа побудови художнього образу.

Образне відображення дійсності в людській свідомості вибіркоче – «це знайдена самою природою найбільш ефективна форма розрішення протиріччя між нескінченим розмаїттям світу і обмеженою можливістю відтворення в системах, що її відображають» (за Ю.М. Лотманом). У своїй вибіркочості сприйняття завжди орієнтоване на цілісність об'єкта і його визначальну структуру.

Необхідно зазначити, що сприйняття (перцепція, від лат. *perceptio*) — психічно-пізнавальний процес, який полягає у відображенні людиною предметів і явищ, в сукупності всіх їхніх якостей при безпосередній дії на органи чуття.

Перше кількісне співвідношення, відкрите в психології закон Вебера-Фехнера пов'язує між собою виразність сприйняття із інтенсивністю зовнішнього подразника. Це якісно нова форма чуттєвого відображення дійсності, яка виконує дві взаємозв'язані функції: пізнавальну та регулятивну. Пізнавальна функція розкриває властивості та структуру об'єктів, а регулятивна — спрямовує практичну діяльність суб'єкта згідно з цими властивостями об'єктів. Сприймання має активний характер, воно відображає в єдності із всебічними характеристиками об'єкта також і все багатогранне життя суб'єкта: його світоглядні установки, минулий досвід, інтереси, прагнення, надії. Нагадаємо, що до головних характеристик сприймання як пізнавального процесу належать предметність, константність, усвідомленість, цілісність та обумовленість минулим досвідом або аперцепція сприймання.

Значний інтерес для нашої роботи представляє процес художнього сприймання, в руслі якого народжуються і створюються художні образи на основі елементів дійсності і саме на предметність як головної ознаки даного процесу будуть спрямовані наші наукові погляди в контексті дослідження сприймання.

Аналіз І.М.Сеченовим такої властивості психічного образу, як об'єктивованість, винесеність за межі «внутрітілесного» простору, свідчив про штучність протиставлення суб'єктивних та об'єктивних компонентів психіки. І.М.Сеченов відзначав, що образи виникають як результат дії зовнішніх подразників і «локалізуються» в просторі джерела зовнішніх сигналів: всі відчуття відносяться «свідомістю назовні, до зумовлюючих їх причин» . Такий підхід до психічних явищ відкривав шлях до розуміння образу як діалектичної єдності зовнішнього і внутрішнього, суб'єктивного та об'єктивного.

В процесі вивчення природи мислительного образу необхідно було з'ясувати спосіб його об'єктивації, опредмечування. Якщо І.М. Сеченов таку властивість психіки як предметність, об'єктивованість (віднесеність психічного образу до відображуваного предмета, а не до відображуючої системи рецептора) аналізував стосовно до чуттєвого образу, то відомий вітчизняний вчений О.О. Потебня з'ясовує її прояв у мислительних феноменах. Він наголошував на значенні «винесення» (об'єктивації) змісту мислення за допомогою слова для пізнання себе та інших людей.

Опредмечування продуктів інтелектуальної діяльності здійснюється не тільки в словесній формі. Продукти людського мислення, за О.О.Потебнею, об'єктивуються в музикальних тонах, графічних формах, кольорах. «Хіба те, що виражається в музикальних тонах, у графічних формах, у кольорах, — запитує О. О. Потебня, — не є думкою?

Ми погоджуємося з тим, що образ – це складне відбиття дійсності у свідомості людини. Він формується через відбиття у свідомості зовнішнього світу (об'єкту сприйняття). Ця відбита у свідомій діяльності картина корегується двома факторами, які корегують відбиту свідомістю картину світу й дають їй щось нове, відмінне від об'єктивної природи. Перший з цих факторів – інтелектуальний, логічний, що включає життєвий досвід, знання й спосіб мислення людини. Другий – інтуїтивно-емоційний, вихідний із впливу архетипів – психологічних моделей, закладених у підсвідомості. Архетипи найбільш ефективно спрацьовують у момент емоційного сплеску, коли

враження людини від об'єкту сприйняття дуже сильне й викликає переживання. Таке переживання виникає в момент подолання психологічного бар'єру, що утрудняв розуміння того, що сприйнято. Тому образ завжди є індивідуальним і досить складним.

Як відомо, вітчизняна психологічна наука традиційно розглядає образ у світлі теорії відображення, одним з основних положень якої є визначення психіки людини ("відображаюче") як суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності ("відображуване"). Тому образ предмету не є самим предметом, і не є його знаком, а є його відображенням (С.Л. Рубінштейн). Він є носієм відображення і співвідноситься з відображуваним оригіналом за способом організації відповідних властивостей об'єкта (Б.Ф. Ломов). Образ є результатом пізнання суб'єктом об'єкта, впорядкованість елементів якого відповідає впорядкованості зв'язків, якостей, відношень об'єкту-оригіналу (В.С. Тюттін).

На сучасному етапі визначено, що сприйняття людиною усвідомлених зображень відбувається достатньо складним чином. В першу чергу, спрацьовує механізм впливу минулого досвіду і мислення, який виділяє у зображенні, що сприймається найбільш інформативні місця, на основі яких, якщо співвіднести отриману інформацію з пам'яттю, можна скласти про об'єкт цілісне уявлення. Більш складніше відбувається процес художнього сприймання.

Необхідно зазначити, що процес утворення художнього образу, практична художня діяльність пов'язані з активною роботою мислення. На стадії задуму образ формується спершу у свідомості художника як абстракція. Однак, механізм побудови образу має спільні закономірності, безвідносно того, чи він складається у внутрішньому плані, чи набуває наявне художньо-пластичне вираження. Ці закономірності обумовлені загальними принципами творчого мислення.

Існують різні точки зору на пояснення феномену виникнення образу. Так, наприклад, позиція гештальтпсихології — це створення єдиного чуттєвого образу на основі виникнення первинного уявлення, миттєвого сприйняття

об'єкту, співпадіння оптичних та феноменальних сенсів (М.Вертгеймер, К.Дункер, С.Майєр).

Зазначимо, що Р.Арнхейм вихідними точками естетичного сприймання вважає не архетипічні образи, а загальну цілісну, первісно не диференційовану на деталі структуру. Видимий світ навчає наші органи чуття закономірностей його сприймання. Так, коло, диск, овал – предмети, що люблять малювати діти. За Р.Арнхеймом – це не акцентуація архетипу кола, а така форма дитячих зображень, яка віддзеркалює „основні види відчуттів людини” [1].

Ми припускаємо, що художній образ може народжуватися на основі предметності сприйняття, елементів дійсності, знаків, штрихів, ліній, які представляють собою стимул, початковий механізм для процесу створення художніх образів. В нашому дослідженні такими початковими знаковими символами слугують незавершені фігури методики Торренса.

Знаковий текст є водночас елементом культури, в якому можуть міститися підсвідомі людські образи, інтереси, потяги, потреби.

Знак, на нашу думку, це і є символ, в якому закодовано внутрішньо-емоційна основа відчуттів і сприйняття особистості. Знак – це код, який дає змогу відкрити таємниці свого творчого потенціалу, натхнення і визволення своєї творчої активності, путівник до актуалізації почуттів людини і до предметності сприйняття, на основі чого і формується художність, творча активність, пізнавальна діяльність особистості.

Неодмінно погоджуємося з В.В.Клименко стосовно його положення стану механізму творчості, для якого характерна можливість в очевидному бачити неймовірне, дійсне, хоча вона інколи придушується уявою. Наголошуємо, що в звичайному символі, знаку можна побачити елементи кохання, дружби, вірності – зародження почуттів і емоцій людини [2].

Збуджуючим фактором до створення художніх образів на основі знаків слугує лише словесна мотиваційна інструкція «Спробуйте створити на основі незавершених фігур (знаків) свої неповторні художні образи». Важливою методикою, на яку ми спираємося в своєму дослідженні виступає тест

креативності П.Торренса, а саме його фігурна батарея тестів. Скорочений варіант образотворчої (фігурної) батареї тесту П.Торренса представляє собою завдання «Заверши малюнок». Це завдання представляє собою другий субтест фігурної батареї тестів творчого мислення П. Торренса.

Досліджувані в нашому експерименті виконували завдання: завершити, домалювати, домислити і створити власні неповторні художні образи на основі стимульного матеріалу даної методики. Стимульний матеріал – набір незавершених фігур у вигляді ліній, овалів, креслень. Методика П.Торренса використовується для дослідження творчої обдарованості дітей починаючи з дошкільного віку і до випускних класів. Ми використали стимульний матеріал даної методики для дослідження сприйняття художнього образу на основі елементів дійсності.

П.Торренс дає нейтральний елемент простору невідомої фігури. Цей елемент простору ми приймаємо як одиницю предметності, яка розвиваючись людиною стає образом. Цей образ вміщує об'єктивність предмету і стан людини, які синтезуючись утворюють той чи інший образ.

На наш погляд, художній образ породжується будь-яким елементом світу, якщо людина працюючи над ним виконує не лише механічну роботу (завершити малюнок), а й проектує в образ свої почуття, емоції, думки, потреби, які з часом вмирають.

Нагадаємо, що досліджувані створюють цілісні, гармонійні образи, які утворюються завдяки основним складовим образу серед яких ми виділяємо метафоричність, саморух, багатозначність, незавершеність, складність деталізації, емоційність.

Як відомо, малюнки і художні зображення слугують вираженням і формою проєкції несвідомого. Так, Т.Н.Березіна пропонує досліджувати внутрішній світ людини методом характеристики думки і образу, Шрагіна Л.І. і Е.Е.Сапогова відводять величезне значення конструюванню і сприйняттю метафори в контексті психології здібностей. В.Р.Олексюк досліджує

психомалюнок як засіб дослідження світоглядних уявлень дітей молодшого шкільного віку.

Виділені нами критерії дослідження художнього образу допомагають вивчати творчу особистість. Створені досліджуваними художні образи аналізуються за наступними критеріями:

1) деталізація:

- мінімальна (додавання до незавершених фігур 1-2 деталі);
- середня (доповнення фігур 3-5 деталями)
- складна (більше 5 деталей);

2) емоційність (зображення, для яких характерна сильна штриховка, наведені елементи та ін.);

3) аналіз назв, якими досліджувані підписують свої новостворені образи (конкретні і метафоричні);

4) незавершеність фігур (не доповнені, і не підписані фігури). Які відомо, недосказанність стимулює думку сприймаючого, дає простір для творчої фантазії (Ф.Шеллінг – поняття «нескінченність несвідомості»).

5) перегорнуті та об'єднані фігури як показники мислительних операцій аналізу, синтезу.

б) тематика новостворених образів (природна тематика, метафори-абстракції, символічні зображення, предметно-технічна тема, персонаж-художній герой, символіка людини).

Отже, дослідження сприйняття предметності як основа побудови художнього образу слугує ефективний методом вивчення творчої активності особистості і індивідуальних особливостей людини.

Література:

1. Арнхейм Р. Новые очерки по психологии искусства /Арнхейм Рудольф.; [пер. с англ]. – Москва: Прометей, 1994. – 352 с.
2. Клименко В.В. Психология творчества /Віктор Васильович Клименко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 480с.)